

НОМІНУВАННЯ КОЛОРИСТИЧНОЇ ГАМИ У СТАРОУКРАЇНСЬКИХ ПИСЕМНИХ ПАМ'ЯТКАХ XVI–XVII ст.

ГРИЦЕНКО С. П.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються питомі й запозичені лексеми на позначення кольорів та їх відтінків, які фіксуються у староукраїнських писемних пам'ятках XVI–XVII ст. Особливу увагу звернуто на якісну і кількісну еволюцію мікросистем назв відповідних кольорів, на залежність частоти відтворення назв на позначення кольорів від жанрової специфіки пам'ятки.

Ключові слова: назви кольору, питомі та запозичені лексеми, мікросистема, староукраїнські писемні пам'ятки XVI–XVII ст.

В статье рассматриваются исконные и заимствованные лексемы, обозначающие цвета и их оттенки, зафиксированные в древнеукраинских письменных памятках XVI–XVII в. Особое внимание обращается на качественную и количественную эволюцию микросистем названий соответствующих цветов, на зависимость частоты употребления названий цвета от жанровой специфики источника.

Ключевые слова: названия цвета, лексема, исконные и заимствованные лексемы, микросистема, древнеукраинские письменные памятники XVI–XVII в.

The article deals with the original and adopted lexemes to determine the colours and their shades, as they were fixed in the ancient Ukrainian written sources of XVI–XVII c. Special attention is paid to the quantitative and qualitative evolution of microsystems' of corresponding colour names and to the frequency colour using dependency from the genre particularity of the source.

Key words: names of colours, lexeme, original and adopted lexemes, microsystem, ancient Ukrainian written sources of XVI–XVII centuries.

Назви на позначення кольорів займають особливе місце “серед інших семіологічних підкласів. Вони і структурно, і змістовно ближче стоять до предметних імен, водночас за функцією і ступенем абстракції свого значення, безперечно, повинні бути віднесені до ознакових імен” [34, с. 199]. Різномасштабному дослідженню цієї групи лексики присвятили свої роботи Н. Бахліна [1–3], В. Горобець [5], О. Дзівак [7–10], А. Кириченко [13; 14], О. Коваль-Костинська [15; 16], А. Критенко [17], М. Суровцева [29–32], М. Чікало [36]. Зокрема, О. Коваль-Костинська пропонує кольоровий спектр поділити на ядро, до якого зараховує білий, чорний, червоний, жовтий, зелений, синій кольори, та периферію (інші відтінки); О. Дзівак цю ЛСГ поділяє на первинні, або абстрактні, слова (“які на сучасному етапі розвитку не викликають певних асоціативних зв'язків з іншими поняттями і предметами об'єктивного світу”), та вторинні, або конкретні (“утворені за колористичною схожістю з предметами і явищами навколишньої дійсності”); В. Горобець виокремлює немотивовані назви кольорів, мотивовані за вказівкою на типове забарвлення, назви кольорів із вказівкою на інтенсивність забарвлення, слова, які виражають проміжні кольори і відтінки стосовно основних, слова, які не вказують на конкретний колір, а лише на спосіб забарвлення або ж ступінь інтенсивності кольору; Н. Бахліна, застосовуючи історичний принцип, аналізує лексику на позначення кольорів за часом появи її у писемних пам'ятках, зокрема у києворуських пам'ятках (XI–XIV ст.) та пам'ятках XVII ст.; М. Чікало описує в своєму дослідженні назви ахроматичних і хроматичних кольорів, зафіксованих у староукраїнських писемних пам'ятках.

Метою розвідки є аналіз лексем на позначення колористичної гами, виявлених у староукраїнських писемних пам'ятках XVI–XVII ст.

Завдання:

- систематизувати питомий і запозичений мовний матеріал на позначення кольорів та їх відтінків, зафіксований у писемних пам'ятках XVI–XVII ст.;
- з'ясувати мовну історію кожного виявленого запозичення та його співвідношення з питомими елементами і функціональне навантаження в пам'ятці;
- виявити залежність частоти відтворення назв на позначення кольорів та їх відтінків від жанрової специфіки пам'ятки;
- дослідити семантичні зміни в межах мікросистем відповідних кольорів.

Називання кольорів в українській мові, на думку М. Чікало, формувалося двома суттєвими взаємопов'язаними позамовними чинниками – поширенням барви у природі і значенням тієї чи іншої – у житті людей [36, с. 18]. Домінантними назвами колористичної гами українців є: *білий, чорний, сірий, червоний, синій, зелений, жовтий, коричневий, фіолетовий*. Кожен із цих кольорів утворює свою мікросистему назв відтінків, частина яких є мотивованою. “Принцип мотивованості назв кольорів загальний – від назви предмета навколишньої дійсності з характерною колористичною ознакою твориться прикметник, семантика якого зумовлена цією мотивуючою ознакою. Вторинність таких назв кольорів легко простежується: вони не втратили семантичного зв'язку з твірною основою і передають колористичну ознаку мотивуючого слова” [36, с. 77–78].

За частотою фіксації лексем на позначення кольору вирізняються староукраїнські ділові писемні пам'ятки, в яких автори прагнули якнайточніше вказати забарвлення предмета, його відтінки, описати колористику мастей подарованої, купленої, проданої, викраденої чи знищеної худоби. Переважна більшість цих лексем праслов'янського чи спільноіндоевропейського походження, зокрема:

- частовживаною у староукраїнських писемних пам'ятках була лексема *бѣлый*, яка є спільноіндоевропейським [12, Т. 1, с. 196; 35, Т. 1, с. 149]. Наприклад: “одеяніе... бѣло яко... снѣгъ” [91, с. 122], “знашли гуню бѣлую старую” [100, с. 112], “шаравари овчинние бѣлѣ” [73, с. 281] тощо. Це слово має найбільше дериватів: *бѣлявий, беляв, бѣленкий, бѣлти, бѣлльничъ, бѣлник, бѣлльница* та композитів: *бѣложонка, бѣлоголова, бѣлодробный, бѣлоконный, бѣлообразный, бѣлокопитный, бѣлопасковатый, бѣлопестрый, бѣловзористый* та ін. Прикметник *білий* активно вживається в сучасній українській мові. *Білий* – це той, “який має колір крейди, молока, снігу” [27, Т. 1, с. 181];

- лексема *воднистый* номінувала “безколірний” відтінок < псл. *voda [12, Т. 1, с. 414]: “Крышталь есть воднистои фарбы” [33, с. 282]. На сучасному етапі розвитку української мови прикметник *воднистый* як номінація кольору не збережений;

- мікросистема назв чорного кольору представлена стрижневою лексемою *чорный* і периферійною – *вороний*. Лексема *чорный* < псл. *čьrъ (jъ) < čьrъ < іє. *kīrs-но “чорний” [12, Т. 6, с. 341–342]. У староукраїнських писемних пам'ятках ця лексема була частовживаною, особливо в контексті згадок про тварин, про типи тканин та їх забарвлення, при описах одягу українців: “Чорный и шарый” (про коня) [48, с. 215], “поясь чорны добры” [60, с. 582], “... плащъ кировый, чорный, лисами подшытый”, “фартухъ чорный гарасовый” [57, с. 433], “шубка канавацы чорное” [54, с. 241], “Ризы чемлѣту чорного” [47, с. 264]. Ця лексема активно вживається і в сучасній українській мові, позначаючи колір “сажі, вугілля, найтемніший” [27, Т. 11, с. 352];

- лексема *вороний* “чорний із синюватим полиском” уживається в усіх слов'янських мовах [35, Т. 1, с. 354] < псл. *vornъ (jъ) “тс.” < vornъ “ворон” за подібністю до його кольору [12, Т. 1, с. 428; 11, Т. 1, с. 167]. Переважно вживалася для номінації масті коней: “с которых лошадей усмотрел он ... два жеребца вороных ... а третього солового” [36, с. 125], “у Хомы клячу гнедую..., у Стецка... вороную..., у Колесника коня вороного” [59, с. 228–229]. Лексема *вороний* як номінація масті коня вживається в сучасній українській літературній мові [27, Т. 1, с. 740–741];

– мікросистема назв на позначення сірого кольору є розгалуженою у староукраїнській мові і представлена стрижневою лексемою *сѣрый* і периферійними, що втратили зв'язок із мотиваційною основою: *сивый* (*сивий, сивій, сивъ*), *седивый* (*щедивый*), а також словами, у яких простежується залежність від мотиванта: *димчатый, мышастый* (*мышчасътый*), *плеснивый* (*плеснавый, плеснюватий, плеснивь*), *попелятый* (*попелятий, попелястий, попелястий, попелистый, попеловий*), *шпаковатый* (*шпаковать*). Лексема *сѣрый* (*серый, сирый, сѣрый, сѣрь*) позначає всю гаму сірого кольору – від ясно-сірого, майже білого, до темно-сірого, майже чорного < псл. *sěгъ < *soir- [12, Т. 5, с. 256]. А. Брюкнер виводить з кореня *si- “сяяти, блищати” (від цього ж кольору походить назва кольору синій) [39, с. 492]. М. Фасмер зауважує, що така етимологія не пояснює появи ѣ в західнослов'янському варіанті цієї лексеми (пол. szary) і вважає етимомом аналізованого слова псл. *choigo- [35, Т. 3, с. 610–611]. Ця лексема має ряд похідних: іменник *сѣрякъ*, демінутив *сѣренкий*, прикметник з неповним вираженням ознаки *сероватий*, композити з елементом *сѣр*: *сѣрочерный, темносѣрий, сѣрогнѣдый* [36, с. 44]. Назва *сірий* у сучасній українській мові позначає колір, середній між білим і чорним, і є кольором попелу [27, Т. 9, с. 229];

– прикметник *сивый* (> *сивенький*) < псл. *sivъ [12, Т. 5, с. 224; 24, Т. 2, с. 283; 39, с. 492; 21, с. 579; 41, с. 545] споріднений із лит., прус., дангл., дінд., ав. [35, Т. 3, с. 617]. Ряд композитів указують на додаткове забарвлення або спосіб забарвлення: “валахъ сиволбъковитый” [62, с. 430], “пригналь коней ... сивострокатого, рижострокатого и голого”, “лошиця сивобуланая”, “взято ... пару воловь ... сивопѣрстого”, “кобилица сивожелтая” [82]. У сучасній українській мові лексема *сивий* позначає “який утратив своє забарвлення, став білим, сріблястим (про волосся); який має сірувато-біле, темно-сіре забарвлення шерсті або пір'я (про тварин); сірувато-білий, білястий, білуватий” [27, Т. 9, с. 153–154];

– лексема *мышастый* (*мышатый*) “насичений сірий відтінок” < мышъ < псл. *mušъ [12, Т. 3, с. 469–470; 24, Т. 1, с. 577; 35, Т. 3, с. 27; 6, с. 221; 39, с. 350; 41, с. 385–386; 21, с. 299–300]. Переважають фіксації у пам'ятках цієї лексеми для позначення масті тварин, як правило, коней: “(с)верепа ѿ(д)на мыша(с)гая” [72, с. 32] чи кольору тканин: “От сукна кольтрышу мышенского ... от локтя по два пенеzi” [90, дод. 556]. Ця лексема як назва кольору (“кольором схожий на мишу (переважно про масть тварин); сірий”) вживається в сучасній українській мові [27, Т. 4, с. 723];

– номен *плеснивый* < пол. pleśniwy < pleśń “пліснява, цвіль” [36, с. 50] чи псл. *plēsнь “тс.” [12, Т. 4, с. 449]. На думку О. Булики [4, с. 245], це слово означало світло-сіру масть: “взяли кобылу пле(с)нивую” [72, с. 85]. Ця лексема як номен кольору не збереглася в сучасній українській мові;

– прикметник *шпаковатый* < шпакъ < псл. *šćrakъ < šćirati “дражнити, драгувати” у зв'язку із особливістю птаха, який передражнює (імітує) інших птахів [12, Т. 6, с. 455–456]. Ця лексема номінувала “темно-сіру”, “рижувато-саврасу” масть коня [20, Т. 2, с. 500]: “коний два шпаковатых” [54, с. 92], “Дрикгантъ шпаковатий здохъ” [74, Т. 3, с. 122]. У сучасній українській мові вживається форма *шпакуватий*, яка номінує колір “з сивиною, сивуватий (про людину); темно-сірий (про коня)” [27, Т. 11, с. 513];

– лексема *попелятый* < попелъ < псл. *ropelъ, ререлъ – редуплікована іменна форма, пов'язана з роletі “горіти” [12, Т. 4, с. 517; 35:3, с. 234]. Уживається переважно для номінації забарвлення тканин та одягу: “голые кожушки куние, горностаевые попеличие и лисие” [53, с. 361], “попелястий каптанъ” [69, с. 155], “Два кунтуша – одинъ гранатовой суконной ..., другой попелятой китайчетой” [60, с. 649], “Кунтушь... подшитий луданомъ попелятимъ” [86, с. 120]. У сучасній українській мові засвідчена лексема *попелястий*, яка позначає “колір попелу, сірий” [27, Т. 7, с. 185];

– прикметники *димчатый, димноватый* “туманный” < дим [20:1, с. 209] < псл. **дуть* [12, Т. 2, с. 70–71]: “Ночь свѣтла, тиха и димновата почасті” [74, Т. 3, с. 367]. У сучасній українській мові для номінації кольору “схожий на дим, кольору диму; який має колір сірого диму” вживаються лексеми *димний* [27, Т. 2, с. 278] і *димчастий* [27, Т. 2, с. 279];

– мікросистема назв *червоного кольору* та його відтінків у староукраїнських писемних пам’ятках представлена чи не найповніше. Н. Пелевіна виявила 80 назв відтінків червоного кольору і 15 – з групи синього і блакитного [23, с. 150]. Для позначення червоного кольору і його відтінків у писемних пам’ятках української мови XIV–XVIII ст. вживалися назви: стрижнева – *червоний (червоний, червонный, чирвоный, чирвоний, чьрвоный, чьрвоний, червений, червлений, червьеленьный, черлениый, черлениый, чермный, червчатый, червчатъ, черчатый)*, периферійні – *багряный (багранный, багряный, багряный, багрань, багранный, багровый)*; *боршовый (баршовый, баршовый)*; *бураковый; вишневый (вешневый, вишневиый, вишьневый)*; *кармазиновый (кармазыновый)*; *коралный; кривавый; маковый (маковиый, маковиый); пурпуровый (пурпуровый)*; *рожевый; рудый (рудий, рудий, рудъ)*; *румяный (руманный, румянь)*; *рыжий (рижий, рыжь, рижъ)*; *шарлатный (шарлатий, шарлатый, шарлатовый, шарлатовий)*. Лексема *черчатый (червчатый)* “пофарбований кошениллю, яскраво-червоний” < черв < псл. **čъrvъ* [12, Т. 6, с. 298; 35, Т. 4, с. 335–336; 45, Т. 2, с. 269–271; 41, с. 99] – фонетико-словотвірний варіант лексеми *червоний*: “плахот че(р)четы(х) три” [89]. “Якщо цей прикметник уживається як означення при назвах одягу, то [...] часто неможливо встановити чи йдеться про колір, чи про гаунок пряжі (або тканини), з якої виготовлений одяг, тобто відносним чи якісним прикметником є слово [...]. Проте наявні й безсумнівні приклади використання прикметника *черчатый* у відносній функції для номінації гагунку пряжі, і тоді поруч з ним цілком закономірно виступає назва кольору, пор.: “плахта червона черчата” [36, с. 60–61; 73, с. 345]. У сучасній українській мові ця лексема не засвідчена;

– лексема *черлениый, червьеленьный* чи стягнена форма *червлень* номінувала “темно-червоний” колір і використовувалася, переважно, для позначення забарвлення одягу чи тканини: “Другий куфтеръ черлениый, на немъ крестъ золотомъ шить” [71, дод. 10], “Отлась гладкій на золоте черлениый” [71, дод. 9], “Даруемъ ...отцу... Селивестру ... червьеленьную рызу” [51, с. 540], “багрянъ, че(р)влень” [99, с. 339]. У сучасній українській мові лексеми *червлениый* [27, Т. 11, с. 296] і діал. *черлениый* [27, Т. 9, с. 310] виступають синонімами і номінують “темно-червоний колір”;

– прикметники *багряный* “густо-червоний, пурпуровий, багряный” [28, Вип. 2, с. 8–9], *багровый* “багровий, густо-червоний”, *багоръ* “(густо-червоний, пурпуровий колір) багрянець” [28, Вип. 2, с. 8] < багрий < псл. **bagti (bagnoti)* “горіти” [12, Т. 1, с. 111; 24, Т. 1, с. 11; 11, Т. 1, с. 7–8; 21, с. 39; 45, Т. 1, с. 178–179]. Семантика лексеми у староросійській і староукраїнській мовах різниться: за даними І. Срезневського, лексема *багряный* є синонімом до слова *червлениый*: “багръ- “багряный, червлениый”; “багряный – “червлениый” [19, Т. 1, с. 38]. Подібну думку відстоює й А. Бахліна, зазначаючи, що у староросійських пам’ятках “начебто зі вживанням назви кольорів *багряный* і *червлениый* не відрізняються” [2, с. 33]. У староукраїнській мові, за даними Л. Зизанія, лексема *багряный* є синонімом до слів *шкарлатный, пурпуровый* [80, с. 68]; пор.: тлумачення лексеми *багровый* – “шарлатний, пурпуровий, червоно-синій” [33, с. 48]. Пам’ятки фіксують вживання лексем для номінації, переважно, кольору одягу чи забарвлення тканин: “сү(к)но багровои фа(р)бы” [80, с. 68], “єднабъ багровои фарбы” [68, с. 5], “багранныю рызу имела...” [104, с. 49], “водѣне багрянное оболеклі его” [102, с. 94], а також для позначення відповідних явищ природи: “Ирисова трава имѣ(т) цвѣтъ багр(н)” [101, с. 477]. У сучасній українській мові для номінації багряного відтінку або “густо-червоного, пурпурового” кольору вживаються лексеми *багра, багрець, багристиый, багровый, багрянець, багряный, багрянистый, багрянь* [27, Т. 1, с. 85–86]. Лексема *багор* зафіксована із семою, яка не має відношення до позначення відповідного кольору, а саме: “довга дерев’яна тичинка з металевим вістрям і гаком” [27, Т. 1, с. 85];

– лексема *рудый* (синоніми: *рыжый, румяный*) < псл. *rydja “іржа” [12, Т. 5, с. 74–75; 35, Т. 2, с. 527; 24, Т. 2, с. 189, с. 230; 39, с. 471; 41, с. 528; 21, с. 561]. Про співіснування в писемних пам'ятках цих аналізованих лексем говорить М. Чікало у своєму дослідженні: “три вказані назви кольору, маючи спільний генезис, на певному етапі існування розійшлися функціонально, а *румяный* – і семантично... назва кольору *рыжый* вживалася винятково для визначення масті тварин (і – гіпотетично – кольору волосся); назва *рудый* позначала колір тканин і одягу, волосся людей та інших предметів; назва *румяный* номінувала забарвлення шкіри людей, а також вживалася для позначення якогось делікатного, ніжного відтінку (переважно рожевого), співвідносного із загорілим обличчям, ... поетизуючи означуваний предмет” [36, с. 65]. Наприклад: “вля(л) ... коня ... рыжо(г)о” [49, 43 зв.], “воловь рыжи(х) ... па(т)” [49, с. 125], “по жеребцу половому и рижому” [105, с. 14], “волосомь рудь” [82], “сподница ... подбита крашениною рудюю” [73, с. 309], “Сиби(л)ла ... плоти роуманной” [83, с. 78], “хлѣбъ ... румяный” [93, с. 348]. У сучасній українській мові лексема *рижый* позначає “червоно-жовтий або жовто-червоний (про колір волосся, шерсті, оперення)” [27, Т. 8, с. 532], *рудий* – “червоно-жовтий (про колір, забарвлення)” [27, Т. 8, с. 895], *рум'яний* – “який має червоний або рожевий колір” [27, Т. 8, с. 908]. Семантично ближчими на сучасному етапі є лексеми *рудий* та *рижый*;

– слово *кривавый* < кров < псл. *kru > Зн. в. кгъвъ [12, Т. 3, с. 99–100]: “Брати купили сукна кривавого полугранату” [82]. У сучасній українській мові ця лексема позначає “який має колір крові; червоний, багряний” [27, Т. 4, с. 337];

– прикметник *борщевый (барщевый)* “темно-червоний із синім відтінком колір” < борщ < псл. *bь(о)гъсць < *bь(о)гъстѣ (< *bь(о)гъstj + ь) “борщівник” (бот.), згодом “назва страви” [12, Т. 1, с. 236; 11, Т. 1, с. 173–174; 35, Т. 1, с. 198; 39, с. 17; 43, Т. 1, с. 27–28]. Зауважимо, що автори ІСУМа вказують на можливість пізнішого запозичення старопольської лексеми *barszczowy* [27, Т. 2, с. 24] Ця лексема переважно номінує колір одягу: “Кобенякъ ... люньский барщовий” [64, с. 493]. На сучасному етапі як назва кольору ця лексема не вживається;

– номен *вишневый* < вишня < псл. *višьlja [12, Т. 1, с. 387–388]: “ле(т)никъ ви(ш)невы(й) мухаеру туре(ц)кого” [72, с. 125], “пласчикъ ... вишневый” [64, с. 585], “шаровары... вишневыи” [82]. У сучасній українській мові ця назва збережена на позначення “кольору стиглої темної вишні, темно-червоного” [27, Т. 1, с. 543];

– лексема *маковий (маковій)* “який має колір червоної квітки маку” [27:4, с. 603] < мак < псл. *makъ [12, Т. 3, с. 384]: “кунтушь тонкій маковій” [73, с. 316]. Лексема зустрічається переважно у пам'ятках зі східних регіонів України;

– “назви синього кольору в українській писемності не становлять розгалуженої мікросистеми” [36, с. 82]. До неї належать стрижневе слово *синій* та низка слів, які номінують його відтінки: *кгранатовый, каласъ* “темно-синій”, *блакитний* чи *голубой* “ясно-синій”, *ігнациктовый, модрый, лазуровий* чи *василковий* “яскраво-синій”. Лексема *синій* < псл. *sinijь, споріднене із сьяті “сяяти”, сівъ “сивий” [12, Т. 5, с. 236]; вона представлена у всіх слов'янських мовах [35, Т. 3, с. 624; 39, с. 491; 41, с. 543; 21, с. 580]. Семантичне наповнення аналізованої лексеми впродовж історії розвитку мови зазнавало суттєвих змін, на чому наголошували мовознавці, зокрема М. Суровцева: “... різні значення слова *синій* розвивалися у такому порядку: первісне його значення “сяючий, блискучий” засвідчене у пам'ятках XII ст., паралельно вживалося слово *синій* у значенні “темний”. Пізнішими утвореннями слід уважати значення “з синяком” (XIII ст.) і “чорний” (XV ст.). Слово *синий* у значенні одного з основних кольорів спектру середнього між голубим і фіолетовим, зафіксоване в пам'ятках із XIII ст.” [29, с. 95; пор.: 22, с. 22]. Н. Бахліна заперечує цю думку, доводячи, що ще в епоху найдавніших пам'яток аналізована лексема позначала колір “яскраво-синій” [2, с. 174], а у сполучі *синиы рани* на позначення “синяка” вживалася з XV ст. [26, Т. 2, с. 345]. У пізніший період вона найчастіше використовувалася для опису ран, слідів від побоїв, синяків, а також ознак різних захворювань

[36, с. 85]. Наприклад: “щчи по(д)битые, сини” [49, с. 43]; “раны на хрыбте, синие, кривавые” [72, с. 63]. Також прикметник *синий* у староукраїнських пам’ятках номінував колір тканин, шкіри, одягу чи оздоблювальних елементів: “с печатю на шноуре шелкоу чирвоного, бѣлого, синего и желтого” [66, с. 389], “жупан синий” [46, с. 26], “взали шкоуры синї” [98, 103 зв.], “побрали куртину синюю подшитую”, “шаровари синие” [82], “портки лунские синие” [59, с. 229]. Ця лексема входить до активного словника сучасної української мови і позначає “середній між голубим і фіолетовим” [27, Т. 9, с. 182];

– лексема *голубий* < псл. *golo(y)ь < golovъ “такий (на колір), як голуб” пов’язане з синім полиском пір’я на шії голуба [12, Т. 1, с. 556; 11, Т. 1, с. 121–122; 35, Т. 1, с. 432; 43, Т. 1, с. 313]. Ця лексема належить до периферійних у мікросистемі назв синього кольору [36, с. 90]; вона, на думку Н. Бахліної, відома лише східнослов’янським мовам [2, с. 192], з чим не погоджуються інші мовознавці, оскільки ця лексема наявна в давньопруській, словацькій, сербохорватській мовах [12, Т. 1, с. 556; 24, Т. 1, с. 142]. Спочатку на українськомовному ґрунті лексема *голубий* номінувала забарвлення масті коней і позначала відтінок сірого кольору з голубим відблиском [2, с. 194]. Пізніше вона вживається як назва кольору певного одягу, тканин і т. ін.: “шаровары красныя адни, расшиты галуном голубым” [36, с. 94]. У сучасній українській мові лексема *голубий* є загальноживаною і як назва кольору має необмежену валентність (“середній між зеленим і синім; колір ясного неба; світло-синій, блакитний”) [27, Т. 2, с. 118];

– мікросистема назв кольорів жовтого відтінку включає стрижневу лексему *жовтий* (з різними варіантами: *жовтий*, *жовътый*, *жолтий*, *жолтый*, *жолті*, *жлътый*, *жолть*, *желть*) та ряд периферійних: *золотистый* (*злочистый*), *злотковий*, *половий* (*половъ*), *плавый*, *русьий* (*русий*, *роусъ*), *русявий* (*русявъ*), *помаранчовий*, *соловий*, *восковий*, *канаровий*, *буришиновий*, *грушковий*. Лексема *жовтий* < псл. *зь(о)лтъ [12, Т. 2, с. 203; 11, Т. 1, с. 282; 35, Т. 2, с. 43–44; 24, Т. 1, с. 226; 39, с. 665–666; 41, с. 730] уживається, переважно, для номінації кольору предметів культового вжитку, а також побутового одягу, його елементів [36, с. 111] чи взуття. Наприклад: “ризы китайки жолтоє” [63, с. 239], “поясь желтой” [60, с. 649], “панчошки едни ... жолтые” [82], “ша(п)ки або биреты жо(л)тые” [52, 34 зв.], “боты ... жо(л)тые” [49, с. 44]. Пам’ятки фіксують значну кількість похідних від лексеми *жовтий*, що є типовим для давніх назв кольорів (“периферійні” назви кольорів не утворюють похідних гнізд і в цьому розумінні є відкритою мікросистемою, на відміну від назв кольорів “ядра”. У міру того, як ознака кольору в них абстрагується, втрачається мотивація, збільшуються дериваційні можливості назв “периферії” [8, с. 32]): *жовтенький*, *жултавий*, *жовтоватий*, *жолтѣйший*, *жолтѣница*, *жовтонь*, *жолтачка*, *жолчъ*, *жовтость*, *жолто*. Лексема *жовтий* активно вживається у сучасній українській мові, позначаючи колір “середній між оранжевим і зеленим; колір золота, ясного жовтка, соняшникового суцвіття” [27, Т. 2, с. 540];

– лексема *половий* “кольору спілого жита, пшениці; блідо-жовтий; світло-рудий (про масть тварин)” [27, Т. 7, с. 87] < псл. *rolvъ “т.с., буланый, бляклий, блідий” [12, Т. 4, с. 496–497; 35, Т. 3, с. 313; 39, с. 422; 41, с. 456]. Наприклад: “оглядайте нивы иже соу(т) южь плавы(и) ко жнивоу” [91, 356 зв.]; “воловъ половыхъ двохъ” [61, с. 188]. Ця лексема активно вживається в сучасній українській мові;

– прикметник *русьий* < псл. *rusъ < *rudsъ “червонуватий, рижуватий” < rudъ “рудий” [12, Т. 5, с. 147; 35, Т. 3, с. 521–522; 24, Т. 2, с. 225–226; 39, с. 469; 41, с. 526; 21, с. 564] уживається для номінації кольору волосся чи шкіри [див.: 36, с. 118–119]. Лексема *русьий* у функції позначення “світло-коричневого з жовтуватим або сіруватим відтінком” кольору волосся належить до активного лексичного фонду сучасної української мови [27, Т. 8, с. 911];

– слово *восковий* < віск < псл. *voskъ [12, Т. 1, с. 404; 11, Т. 1, с. 170–171; 35, Т. 1, с. 357; 41, с. 697]. Наприклад: “восковые руки мѣсть” [70, с. 217]. У значенні “блідо-жовтий” аналізована лексема фіксується у сучасній українській мові [27, Т. 1, с. 744];

– лексема *соловий* “буланий”, “світло-рудий” < псл. *solъ “жовтувато-сірий” [12, Т. 5, с. 348; 35, Т. 3, с. 712; 24, Т. 2, с. 353–354; 21, с. 588] номінує масть коней: “с которых лошадей усмотрел он два жеребца вороных а третьего солового” [36, с. 125]. У сучасній українській мові ця назва кольору не збереглася;

– номен *грушковий* мотивований іменником *груша* < псл. *gruša < *groušja: kruša < *kroušja [12, Т. 1, с. 607; 11, Т. 1, с. 186; 35, Т. 1, с. 465–466; 24, Т. 1, с. 163; 43, Т. 1, с. 361]. Ця лексема вживалася в пам'ятках, переважно, для номінації кольору тканин чи одягу: “пъла(х)ъта шовкова грушкова нова” [73, с. 341]. У сучасній українській мові це слово як назва кольору не вживається;

– мікросистема зеленого кольору у староукраїнській мові, незважаючи на поширеність цієї барви у природі, нараховує незначну кількість найменувань, серед яких домінуючим є *зелений* (з фонетичними варіантами *зелений*, *зеленій*), а периферійними є назви *кропивный* (*кропивистий*), *травястий* і *гришпановий*. Праслов'янська за походженням лексема *зелений* (*zelenъ-(jъ)) поширена в усіх слов'янських мовах [12, Т. 2, с. 257–258; пор.: 39, с. 653; 41, с. 714; 35, Т. 2, с. 92; 24, Т. 1, с. 248; 11, Т. 1, с. 84] і номінує у староукраїнській мові, переважно, забарвлення одягу чи тканин: “спетрахи(л) зелены(и) гатласовы(и)” [76, с. 1033], “(вкрали) у Стефана Стомлича курту зеленую каразиевую” [54, с. 446], “покраль речи его: копенякъ новый, каразъ зеленый, темный” [62, с. 273], “я(р)мякъ шиптуховы(и) с зеленою строкою” [88, с. 109], “пограблено бекейшку зеленую фалюндишовую” [53, с. 231], “киндяку зеленого штучку” [73, с. 137]. Пам'ятки фіксують цю лексему також на позначення кольору відповідних природних явищ: “доуга маеть в собѣ три фарбы, синною, зеленую и червоноюу” [82], “въкраль каменьцовъ два зеленыхъ” [73, с. 90], “на травѣ зеленои” [91, 150 зв.], “листвие зеленое” [87, с. 999]. Зауважимо, що аналізована лексема є компонентом стійких словосполучень: “зеленый святка” [68, с. 133], “чай зеленый”, “зелена розка” (“завершення акту купівлі-продажу земельного наділу”) [82]. Прикметник *зелений* активно вживається в сучасній українській мові, позначаючи колір “середній між жовтим і блакитним” [27, Т. 3, с. 553];

– лексема *травястий* “зелений відтінок, властивий свіжій, соковитій траві” < трава < псл. *trava, trĕva “трава” < traviti, truti “поїдати” [12, Т. 5, с. 613; 39, с. 575; 41, с. 649–650; 21, с. 637]. Уживається, переважно, для позначення забарвлення тканин: “балахонецъ малой ветхой бѣлокосу травястого” [73, с. 317]. На основі двох прикметників був утворений композит, що характеризує специфіку забарвлення: “стихарь зелено-травястий блестятій” [36, с. 128]. Прикметник *травястий* не закріпився в сучасній українській мові;

– лексема *кропивный* (*кропивястий*) < кропива < псл. *kropiva (kopřiva) < *kropiti; назва пов'язана з тим, що ця рослина ошпарюється перед тим, як дається для харчу худобі [12, Т. 3, с. 103; пор.: 11, Т. 1, с. 371; 39, с. 428; 41, с. 275; 35, Т. 2, с. 336; 24, Т. 1, с. 391]. Назва кольору рослини у староукраїнських писемних пам'ятках уживалася при описах відповідного забарвлення тканин (“лиштвы лудану кропивного” [33, с. 755], “кунтушь китаевій кропивястий” [73, с. 322]). На сучасному етапі розвитку української мови цей прикметник не використовується як назва кольору;

– мікросистема назв коричневого кольору в староукраїнській мові представлена стрижневим словом *коричневый* та периферійними: *брунатный* (*бурнатный*), *бурый*, *глинястий*, *гнѣлый*, *горчиковатъ*, *карый*, *каштановатый*, *кофейный*, *смаглеватий*, *тисавый*. Лексема *коричневый* < кориця < в давньоруську мову запозичена зі старослов'янської; з XVII ст. вживається як назва кольору тканин та одягу [12, Т. 3, с. 23]. На сучасному етапі розвитку української мови лексема *коричневий* позначає “колір кориці або смаженої кави; брунатний” [27, Т. 4, с. 291];

– лексема *тисавый* < тись, тиса “кедр, сосна” [35, Т. 4, с. 61] < псл. *tisz нез'ясованого походження [12, Т. 5, с. 573–574]. Цей прикметник має значення, детерміноване колористичною ознакою позамовного чинника – кори названої рослини, позначаючи “коричнево-сіруватий” колір [12, Т. 2, с. 431]. У староукраїнських писемних пам'ятках лексема *тисавый* позначала масть

коней: “другий тисавий” [49, с. 101], показовою щодо кольору масті коней є фіксація у пам’ятці факту викрадення худоби: “у Хомы клячу гнедую, у Степана... тисавую, у Сенка... мышастую, у Стецка... вороную, у Степана... карую..., а клячу половую, у Грицка... тисавую, лысую, у Олешка... каштановую, у Яцка коня билого, у Васка коня карого, у Миска коня каштанового, у Колесника коня вороного” [59, с. 228–229]. У сучасній українській мові ця назва кольору не збереглася, хоча фіксується в діалектах;

– прикметник *гнѣдый* < псл. *gnědъ < gnětiti “запалювати” [12, Т. 1, с. 537] в українськомовному континуумі виринає в XVI ст. для номінації “коричнево-сірої” масті худоби: “ко(н) по(д) ни(м) згнеда плє(с)ни(в)” [36, с. 144], “клячу узяли гнедую” [49, с. 57], “отдал клячу сивую, вам гнѣдою корову перистую” [46, с. 25]. У сучасній українській мові назва кольору *гнідий* номінує лише масть коней [27, Т. 2, с. 94];

– слово *горчычкватъ* позначає “темно-жовтий” або “ясно-коричневий” колір [27, Т. 2, с. 76–77] < гірчиця < псл. *гогъкъ < gogēti “горіти” (“такий, що пече в язик”) [12, Т. 1, с. 516]. На сучасному етапі цей прикметник не вживається;

– лексема *глинястий* < глина < псл. *glina < *gleina [12, Т. 1, с. 524–525] у староукраїнських писемних пам’ятках фіксується у функції номінації масті коней: “кони пограбиль: глынястого рьжого” [33, с. 532], “ко(н) гли(н)нясты(и)” [72, с. 125], “глинястых коней пару” [61, с. 68]. У сучасній українській мові ця лексема зберегла своє значення і розширила функціональність: “який має колір глини” і позначає не лише масть тварин [27, Т. 2, с. 85];

– прикметник *смаглеватий* < смаглий < смага < псл. *smaga “жар, спека, вогонь” < smagnōti “сохнути, сушити, темніти” [12, Т. 5, с. 314–315; 35, Т. 3, с. 689; 24, Т. 2, с. 333; 39, с. 502] у писемних пам’ятках фіксується з XVIII ст. Він та його похідні входять до активного словника сучасної української мови [27, Т. 9, с. 390–391].

Дослідження писемних пам’яток староукраїнської мови дозволило нам виокремити групу запозичених лексем, які мають колористичну сему. Ці слова збагачують практично кожен мікросистему назв основних кольорів, а окрема – фіолетового кольору – представлена лише запозиченнями.

Мікросистема назв на позначення сірого кольору представлена полонізмами: *шарый*, *вилчастый* (*вильчастий*, *вилчастий*, *вильчастый*), *дикавый*, *срѣбний*.

Лексема *дикавый* “кольору заліза, сріблясто-сірий” < пол. dzikawy [28, Вип. 8, с. 7] у староукраїнських писемних пам’ятках використовується для опису кольору тканини чи одягу: “аксамиту дзѣкавого” [58, с. 16], “взято доломанъ дикавы(и) Катанька Адамашкова дикавая кгнами по(д)шита” [89]. На сучасному етапі розвитку української мови ця лексема не вживається.

Запозичення *шарый* “сірий, темно-сірий” < пол. szary [20, Т. 2, с. 489; 12, Т. 6, с. 382; 39, с. 541; 41, с. 605–606] позначає відповідне забарвлення тканини та одягу: “сукна шаро(г)о муравского” [49, с. 122]; “кунтушь тонкій шарій” [82], “▲(р)мя(к) шары(и) мұра(в)ски(и)” [79, Т. 2, с. 102]. Лише зрідка лексеми *шаравый*, *шаравъ* уживаються для номінування сіруватого забарвлення чи сірого відтінку якогось основного кольору: “Чорный и шарый” (про масть коней) [48, с. 215] “саранчи въ постатѣ были шарави, для того и назвиско изъ есть шаранча” [82], “Исти шарую рибу самъ готовалемъ” [74, Т. 1, с. 170]. Сполука *шара риба* позначає страву, приправлену соусом сірого кольору [40, Т. 5, с. 555; 44, Т. 6, с. 571]. У сучасній українській літературній мові ця лексема не вживається, однак фіксується в діалектах на позначення “сірого” кольору [27, Т. 11, с. 412].

Номен *вилчастый* (*вилчастый*, *вилчатый*, *вильчатый*) (“який має колір шерсті вовка) сірий” < пол. wilczaty < wilk “вовк” (своїм корінням сягає псл. *vьlkъ [12, Т. 1, с. 411]). Лексема в пам’ятках уживалася для номінації масті коней: “коня вильчатого” [72, с. 194], “по(д) ни(м) ко(н) ви(л)ча(с)тый” [цит. за пр.: 28, Вип. 4, с. 58], “кунъ сивий дриконтъ вилчатый” [62, с. 430]. У сучасній українській мові ця лексема не фіксується.

Лексема *срѣбный* < срібло < пол. *сьребро* – це давня регіональна міграційна назва [12, Т. 5, с. 387], яка вживалася для номінації специфіки гатунку тканин або оздоблювальних елементів одягу: “Плате: кафтанъ золотій, камзол срѣбрный” [75, с. 57], “ярмяковъ два съ петлицами и зъ строкою и зъ гапликами серебряными” [53, с. 240], “пласць чорний, аксамитный, оболожоний пасаманами сребрными, съ петлицами сребрными” [62, с. 459, с. 430]; зрідка ця лексема номінувала специфічне забарвлення шерсті тварин – “із сивиною”: “одна лоусица срѣбрная” [82]. У сучасній українській мові це слово позначає забарвлення, яке “кольором і блиском схоже на срібло; сивий із сивиною” [27, Т. 9, с. 621].

Мікросистема назв на позначення червоного кольору представлена запозиченнями: *червоний, шарлатный, пурпуровый, кармазиновый, дропятый, коралный, бураковый, розжевий*.

Лексема *червоний* є стрижневою у мікросистемі назв червоного кольору і номінує “забарвлення одного з основних кольорів спектру, що йде перед оранжевим; кольору крові і його близьких відтінків” [27, Т. 11, с. 296]. Здебільшого цей прикметник використовувався для позначення кольору тканин, одягу та взуття “шлыкъ Московски(й) червон(й)” [49, с. 119]; “Кунтушъ карунови(й) чи(р)вони(й)” [73, с. 141], “копенекъ керомъ червонымъ подшитый” [54, с. 242]; “Чоботь трое чи(р)воних” [73, с. 133], “Двѣ делеи адамашковыхъ, одна зеленая, другая чирвоная, третя дылѣя оксамитная чирвоная съ петлицами золотыми” [96, Т. 2, с. 127]. Зрідка вживалася для номінації рижого відтінку масті тварин: “Яловицу непокалноую червону” [103, 294 зв.]. За походженням лексема *червоний* є запозиченням із польської мови: пол. *szeregony* є вторинною формою, що витіснила давнішу [*szerwiony*]: пор. пол. ст. *szurwiony*; ствердіння в пояснюється впливом чеської вимови; припускається також можливість питомо польського фонетичного розвитку [12, Т. 6, с. 299; 43, Т. 1, с. 119–120; 45, Т. 2, с. 262–263]. Синонімом до аналізованої лексеми виступає слово *красный*, яке в писемних пам'ятках виконувало таке ж функціональне навантаження, як і слово *червоний*, пор.: “поясь червоний” [50, Т. 1, с. 81], “поясь красной” [60, с. 646], “одежа красная” [92, с. 68], “красныи шаты” [102, с. 208].

Слово *шарлатный* < через польське посередництво (*szarlat*) < запозичено з німецької мови (свн. *Scarlat* “багрець, яскраво-червоний колір” < слат. *scarlatum* “яскраво-червона фарба”) [12, Т. 6, с. 383; 24, Т. 2, с. 295; 39, с. 54; 41, с. 603]. Як зауважує М. Чікало, “контекст досліджуваних пам'яток не завжди дає підстави достовірно визначити, чи в ролі якісного (“назва відтінку червоного кольору”), чи відносного (“виготовлений із шарлату – дорогої тканини”) прикметника засвідчене слово *шарлатный (шарлатовый)*” [36, с. 71]: “делея шарлатовая, жупанъ оксамиту чирвоного” [64, с. 149–150], “ко(л)пак ша(р)латный коунами по(д)шитый” [79, Т. 1, с. 127], “Шарлатныхъ тканей” [98, с. 46]. Зустрічаються ширші контексти, які дозволяють досліджуване слово трактувати як назву кольору: “возми шаты пресвѣтл(ы)х фїалковых, боурнатны(х), ша(р)латны(х)” [82]. На номінування аналізованою лексемою власне кольору вказують і допоміжні лексеми *цвѣтъ* або *фарба*: “шарлатного цвѣту шаты” [85, с. 36]; “фарбу шарлатную чинѣтъ, шарлатъ” [68, с. 156]. На сучасному етапі розвитку української мови лексема *шарлатовий*, як словотвірний варіант від *шарлатный*, належить до пасивного мовного фонду і маркується як застаріла [27, Т. 11, с. 414].

Лексема *пурпуровый* < запозичена з німецької мови (*Purpur*) < лат. *purpura* “пурпуровий равлик; пурпуровий колір; пурпура тканина” < гр. *порфіра* “тс.” [12, Т. 4, с. 637; 35, Т. 3, с. 409; 21, с. 536]. Ця назва кольору є похідною від номінації тканини; вперше засвідчена у XVII ст. [36, с. 73]. Наприклад: “пурпуровая шата”, “кунтуш пурпуровый”, “в пурпуровой сукнѣ” [82]. У писемних пам'ятках досліджуваного періоду ця номінація зустрічається спорадично, однак вона прижилася в українській мові і належить до її сучасного активного лексичного фонду: *пурпурний, пурпуровий* “який має колір пурпуру; темно-червоний або яскраво-червоний з фіолетовим відтінком” [27, Т. 8, с. 391–392].

Номінація *кармазиновий* “малиновий, темночервоний; виготовлений із кармазину” фіксується пам’ятками XVII ст. [28, Вип. 14, с. 54] і походить від іменника *кармазинь*, який позначає “кармазин, сукно темночервоного кольору” (“от кармазину атласу от локтя грошей три” [90, дод. 561]), “кармазиновий одяг” (“И видѣлемь, мовить, невѣсту прыоболочоную в порпуру и кармазынь, и узолочена золотомъ еси” [55, с. 274]; “о украде(н)е у мона(с)тыру спо(д)нихъ рече(й) ка(р)мазиновы(х)” [88, с. 135]) та “фарбу темно-червоного кольору, кармазин” (“Чръвецъ. Кармазинъ, чървѣнь, кармазиноваѧ фа(р)ба” [68, с. 156]). На думку Є. Тимченка, цю лексему було запозичено через німецьке посередництво (Kermezin) з ар. kirmezi [20, Т. 1, с. 359], інші дослідники кваліфікують це слово як безпосереднє запозичення з арабської мови [19, Т. 1, с. 1198] чи опосередковане старопольською мовою (karmazyn) запозичення з італійської мови (carmesino) [28, Вип. 14, с. 54], яке своїм корінням сягає ар. Kirmazī, kirmizī [12, Т. 2, с. 393; пор.: 35, Т. 2, с. 201; 24, Т. 1, с. 299; 39, с. 220; 41, с. 243]. Назва кольору *кармазиновий* зі значенням “темно-червоний” входить до активного лексичного фонду сучасної української мови [27, Т. 4, с. 108].

Слово *дропа́тий* “темно-сиво-червоний” < стп. dropiaty [28, Вип. 8, с. 209] у староукраїнській мові вживається спорадично для номінації кольору масті коня: “на не(м) па(н)це(р), по(д) ни(м) вала(х) дропаты(и) бе(з) пе(т)на” [цит. за пр.: 28, Вип. 8, с. 209]. У сучасній українській літературній мові ця лексема не фіксується.

Лексема *коралний* як назва кольору зрідка зустрічається у досліджуваній період: “Дайте моу вырокъ з оустъ своихъ коралныхъ” [77, с. 8]; вона походить від < *кораль* “мн. прикраси” < стп. koral < лат. corallum < гр. χοράλλιον [28, Вип. 15, с. 13; 12, Т. 3, с. 11; 35, Т. 2, с. 322, с. 365; 21, с. 251]. Варіант *коралевий* (1750 р.) наводить В. Горобець у своїй монографії [5, с. 70]. Як назва “яскраво-червоного кольору” це слово вживається в сучасній українській мові [27, Т. 4, с. 286].

Номен *бураковий* < буракъ < запозичено через польську мову (burak, borak, borag) із середньолатинської (borāgo, boraggo) або італійської (boragine) “бурачник” [12, Т. 1, с. 305–306]. Це слово в пам’ятках фіксується як назва кольорової гами одягу: “Сподницу бураковую на ризы перешить”, “Кунтушь буракового лудану” [33, с. 155]. Ця назва кольору вживається як у сучасній українській літературній мові, так і в діалектах [36, с. 79].

Лексема *рожевий* < рожа < запозичена з польської мови (roża “троянда, рожа”) < через німецьке посередництво < лат. rosa “т.с.” [12, Т. 5, с. 103; 35, Т. 3, с. 493; 24, Т. 2, с. 210; 39, с. 466; 41, с. 526]; позначає колір квітів дикої троянди або шипшини – “ясно-червоний”. Наприклад: “Кафтанъ женски(и) рожеви(и) ду(к)леви(и)” [73, с. 266]. Похідний словотвірний варіант – *рожаный* – також засвідчений у пам’ятках як назва кольору: “едина фарба рожанаѧ” [82]. Зауважимо, що в сучасній українській мові ця назва кольору (“світло-червоний”) є частовживаною [27:8, с. 598–599]. “Процес становлення мікросистеми назв червоного кольору триває. Окремі запозичення (*бордовий, кумачевий*), а також власне українські вмотивовані назви (*малиновий, каліновий*) збагачуть цю групу” [36, с. 81].

Мікросистема синього кольору представлена у староукраїнських писемних пам’ятках запозиченнями: *блакитний, лазуровий, гранатовий, калѧсь, ігнациктовий, василковий, модрий*.

Лексема *блакитний* < блакить < запозичена з польської мови błękit < свн. blancheit “біла, сталево блискуча фарба” [43, Т. 1, с. 36] або через чеське посередництво (blankyt) запозичена з пізньолатинського blanchetus, blanketus, blanquetus [41, с. 55] < франк. blank “блискучий” [12, Т. 1, с. 205]. О. Брюкнер указує, що в польську мову ця лексема потрапила з чеської [39, с. 31]. Д. Шелудько вбачає шлях входження аналізованої лексеми в українську і білоруську мови так: < пол. błękit < чеш. blankyt < нім. blank [37, с. 42]. У староукраїнських писемних пам’ятках лексема *блакитний* та її фонетичні варіанти (*блакитъный, блакотный, блекитный, бленкитный, бликтный, блокитный*) фіксується у другій половині XVI ст.: “Однорядокъ лонскій блакитный”, “Седла сукномъ блакитнымъ крытые” [84, с. 78, с. 259]. Це запозичення, дублюючи композит *свѣтлосиний*, уживалося як назва кольору тканини чи одягу: “ризы адама(ш)ки

блаки(т)ноє” [79, Т. 1, с. 118–119], “жу(п)а(н) блски(т)ны(и)” [49, с. 44], “шовку блаки(т)ного лото(в) зо три” [73, с. 266], “ермяк блакитный люнский” [65, с. 184], “китаем блакитным покрытие” [73, с. 30], “Куртина злотоглавая блакитная” [86, с. 121], “Кунтушь лудановий блакитній” [86, с. 119], “копенекъ каразые темноблакитное керомъ червонымъ подшитый” [54, с. 242], “Кунтушь кармазиновый зъ блакитными лиштвами” [86, с. 121]. Як засвідчують писемні джерела, лексема *блакитный* номінувала також забарвлення інших предметів: “н̄ бо блакотное” [33, с. 98]; “kamenami sut blakitne” [36, с. 97]; “можна горѣлку блакитнимъ коліоромъ заправить” [94, с. 638]. Слово *блакитний* належить до активного лексичного фонду сучасної української мови, позначаючи “небесно-голубий колір, голубий” [27, Т. 1, с. 196].

Слово *лазуровий* (*лазоровий, лазуровий, лазоровий*) < лазурь (лазорь) “блакить, блакитна фарба” < через посередництво польської (*lazur* “блакить”, *lazurek* “синька”), середньонімецької (*lāsūr(e)*, *lāzūr(e)* “лазурит, блакитний колір”) та середньолатинської мов (*lazurium*, *lasurium*) запозичено з арабської мови (*lāzaward*) < перс. *lādźwārd* “т.с.” [12, Т. 3, с. 184; 25, с. 382; 35, Т. 2, с. 450; 43, Т. 4, с. 82–83; 41, с. 322]. Лексема *лазуровий* мотивована назвою мінералу лазурит і позначає колір “яскраво-синій; блакитний” [27, Т. 4, с. 437]. На думку М. Чікало, “протягом своєї історії назва кольору *лазуровий* не мінjala значення, оскільки його мотиваційна співвідносність завжди була досить прозора” [36, с. 99]. Наприклад: “суконь дву лунских з оксамитомъ, одна чирвоная, а другая лазоровая” [54, с. 97], “Побрали фerezьню фалендышовую лазуровую, лисями хрибътами подшитую, съ петлицами фerezьйку лязуревую фалендышовую, зъ белыми петлицами, подшитую баею” [62, с. 429], “портки фалондишь лазуровые” [62, с. 173], “я(р)мякъ сукна лазорово(г)о” [72, с. 126]; “жупано(в) два – оды(н) лазуровы(и), а други(и) чи(р)воны(и)” [72, с. 205]. Іноді фіксуються номінації на позначення темного відтінку цього кольору: “фело(н) аксамиту те(м)нолазурового взористого” [81, 54 зв.]; “Антепендионъ темнолазурового адамашку” [56, с. 175]. Пам'ятки XVIII ст. фіксують випадки вживання цієї лексеми на позначення кольору інших предметів (забарвлення паперу, колір квітки) [див.: 36, с. 100]. У сучасній українській літературній мові вживаються два варіанти синонімів цієї лексеми: *лазурний* та *лазуровий* [27, Т. 4, с. 437].

Номен *гранатовий* (*кгранатовий, кгранатовий, гранатовий*) “темно-синій колір” < гранат < запозичено через німецьке посередництво (*Granatafel* “гранатове яблуко”, свн. *grānāt* “т.с.”) з латинської мови (*malum granatum* “гранат” < *granum* “зерно”) [12, Т. 1, с. 583–584; 25, с. 182–183; 11, Т. 1, с. 159; 35, Т. 1, с. 452; 43, Т. 1, с. 338–339; 41, с. 151]. Наприклад: “В той же скрыни было полкопеняче кгранатовое” [33, с. 647], “делея кгранатовая” [54, с. 136], “Два кунтуша – одинъ гранатовой суконной съ серебряннымъ позументомъ, другой попелятой китайчетой” [60, с. 649], “Послалемъ сукна дранатового” [74, Т. 3, с. 172]. Часта фіксація цього запозичення у староукраїнських писемних пам'ятках на позначення кольору одягу чи тканин вказує на те, що темно-синій відтінок у досліджуваній період був популярним. Зауважимо, що на сучасному етапі розвитку української мови це слово номінує “темно-червоний” колір і маркується як “діалектне” [27, Т. 3, с. 156].

Іменник *каласъ* “синя фарба, калія, індиго” < нвн. *Kalait* [28, Вип. 14, с. 24]: “побра(но) // олово, сира, галу(н), каласъ, купорьвасъ, я(р) и инъшие хварбы” [100, с. 154–155]. В сучасній українській мові ця лексема не вживається.

Лексема *ігнациктовий* номінувала “гіацинтовий колір”: “кгда ѿлице все свѣтлое шболоты которые емоу соу(т) противные, ударяючи, то(т) семи циркою(л) або по(л)обру(ч) пѣтма приправными фа(р)бами, то е(ст) темночръвоною, зеленою, жльтою, блѣдожо(л)тою, игнациктовую ро(з)дѣлений выводи(т)” [цит. за пр.: 28, Вип. 13, с. 17] < гиацинтъ “тканина синього кольору” < гр. *ἰακίνθος*, лат. *hyacinthus*, нім. *Hyazinth* [28, Вип. 6, с. 209]: “Гиацинтъ, то е(ст), з модрогъ едwabг, синій едwab” [68, с. 113]. У сучасній українській мові це слово не вживається.

Прикметник *василковий* < васильок – запозичення з грецької мови (βασίλχον “васильки”, “царське зілля”); вчені допускають можливість виникнення [...] на власному ґрунті як похідне утворення від імені Василь [12, Т. 1, с. 337–338]: “в одежде василковой” [36, с. 103]. У сучасній українській мові ця лексема номінує “колір квіток васильків, волошок; синій” [27, Т. 1, с. 296].

Номен *модрий* “голубий, лазуровий колір” [20, Т. 1, с. 433] < модравый “синьо-зелений” < запозичено з польської мови (modrawy “блакитнуватий, синюватий”, modry “блакитний, волошковий”) (корінням сягає псл. *modrъ “т.с.”) [12, Т. 3, с. 496; 39, с. 343]. Зауважимо, що Є. Тимченко кваліфікує цю лексему як запозичення зі старопольської мови (стп. modry) [20, Т. 1, с. 433]. Наприклад: “Опоны модрои барвы брунатои” [98, с. 46], “стрѣлци мѣли хоругвь модрую” [36, с. 105]. У сучасній українській мові це запозичення не вживається.

Мікросистема назв на позначення жовтого кольору та його відтінків представлена у староукраїнських писемних пам’ятках такими запозиченнями: *помаранчовий, золотистий, канаровий, бурштиновий*.

Лексема *помаранчовий, помаранчевий* < помаранча “апельсин” – через польське (pomarańcza, pomarańiec, pomerańiec) і частково німецьке (Pomeranze “гіркий сорт апельсинів”) посередництво запозичена з італійської мови (pomarancia < pomo “яблуко” і agancia “апельсин”) [12, Т. 4, с. 508; 35, Т. 3, с. 322; 41, с. 416]; вживається в пам’ятках, переважно, для опису одягу чи тканин: “камья цвету помаранчевого...” [82]; “кунтуш помаранчовий” [86, с. 120]. Це слово активно функціонує в сучасній українській мові зі значенням “який стосується помаранчі; виготовлений з плодів помаранчі; який має колір шкіри помаранчі; оранжево-червоний” [27, Т. 7, с. 113].

Композит *жовтогарячий* (*жовтогорячий, жолтогорячий, жолтокронний*) уперше фіксується в пам’ятках XVI ст. як назва кольорової гами одягу українців: “ризы жо(л)тогорлчал дукла” [36, с. 107]; уживається паралельно з іншомовним вкрапленням (полонізмом *zółtogaścu* “жовтогарячий” [28, Вип. 9, с. 175]): “ле(т)нико(в) пять, один жо(л)ткгоро(н)ции” [72, с. 193].

Лексема *золотистий* (*злотистый*) “позолочений, золотистий” < *злотый* “золотий, злотий, золотистий” [28, Вип. 12, с. 27–28] < злото < запозичена з польської мови (złoto) [12, Т. 2, с. 267]. Наприклад: “ризы йатласовые бѣлые з пятками злотѣстыми” [58, с. 186]. Пам’ятки також фіксують використання аналізованої лексики з оцінним переносним значенням: “оусты и языком весь злотистый” [82]. Зауважимо, що назва цього кольору є зрідкаживаною у староукраїнських писемних пам’ятках і позначає тканини золотистого кольору: “два буратику злоткови(и)” [33, с. 155], “кунтушь злоткови(и)” [73, с. 137], “по злотѣстом поесу” [105, с. 14] чи на позначення “жовтувато-білого” відтінку волосся: “отхилил от уш злотих волосов” [78, с. 152]. Композит *злотозелений* номінував “золотисто-зелений” колір: “Нехай злотозелений Топазинь приносатъ” [цит. за пр.: 28, Вип. 12, с. 27].

Номен *канаровий* < канарь < через посередництво французької (canari) і російської (канарка) мов запозичено з іспанської (canario) < нлат. avis canaria “канарський птах” [12, Т. 2, с. 362; 35, Т. 2, с. 177; 11, Т. 1, с. 42; 43, Т. 2, с. 42; 39, с. 216; 41, с. 238]. Наприклад: “привезли мнѣ канавцу канарового (желтого) 13 локоть” [36, с. 123]. У сучасній українській мові слово *канарковий* як номінація кольору не зустрічається.

Прикметник *бурштиновий* < бурштин < через польське посередництво (bursztyn, busztyn, bersztyn) запозичений із німецької мови (нн. bornsten, нвн. Bernstein < bernen “горіти, полум’яніти” і sten “(дорогоцінний) камінь”) [12, Т. 1, с. 305]. Наприклад: “(ягоди винограду) иніє бѣлые, иніє червленіє, иніє бурштиновіє” [33, с. 158], “камень бурштыновы(й)” [28, Вип. 14, с. 32]. У сучасній українській мові лексема *бурштиновий* належить до активного словникового фонду і номінує “колір бурштину; прозоро-жовтий” [27, Т. 1, с. 262].

Мікросистема назв зеленого кольору в староукраїнських писемних пам’ятках представлена одним, виявленим нами, запозиченням – *гриштановий*, яке номінує колір “мідної іржі, мідянки,

зелений (колір одягу чи деталей)” < пол. *gryszpanowy* [28, Вип. 7, с. 142] < *грышпань* “фарба мідянка” < пол. *gryszpan* < свн. *grüenspan* [28, Вип. 7, с. 147]: “катанька кармазиновая с петлицами кгришпановое” [61, с. 67]. У сучасній українській мові ця лексема не вживається.

Мікросистема назв коричневого кольору в староукраїнській мові представлена запозиченнями: *брунатный, бурый, карый, каштановатый, кофейный*.

Лексема *бурый* на сьогодні не має переконливої етимології; одні мовознавці кваліфікують її як давнє запозичення з тюркських мов (тур. *bug* “рудий” < перс. *bōr* “рудий”), інші – запозичення з латинської (*bugtus* “багряний”) чи румунської (*bug(ă)* “віл”) мов [див.: 12, Т. 1, с. 301; 35, Т. 1, с. 249; 24, Т. 1, с. 54–55; 11, Т. 1, с. 236; 43, Т. 1, с. 51]. Н. Бахіліна, визначаючи значення лексеми *бурый*, зауважила, що цей прикметник “як назва кольору характеризується невизначеністю, він досить розпливчастий і називає відтінки коричневого кольору різної інтенсивності й різного ступеня змішаності з іншими кольорами (ясно-коричневий, темно-коричневий, сіро-коричневий, червоно-коричневий та ін.). Мабуть, за найстарше слід уважати його значення “коричнево-червоний” або “червоно-коричневий”, тобто саме те, яке найраніше використовувалося на позначення масті” [2, с. 223]. Лексема *бурый* у староукраїнських писемних пам'ятках фіксується з середини XVI ст. як назва масті худоби (“конє(и) моихъ буры(и) оде(н)”) [49, с. 116–117], “три воли, єдин бурый” у значенні “темно-сірий з плямами” [33, с. 158] чи для позначення кольору одягу (“шлык бури(й)”) [49, с. 119]. Зауважимо, що це слово активно функціонує в сучасній українській мові, позначаючи “темно-коричневий із сіруватим або червонуватим відтінком” [27, Т. 1, с. 258].

Лексема *брунатный* < *брунат* “коричневий, темно-жовтий колір” [27, Т. 1, с. 241] < запозичена з німецької мови (свн. *brūnāt* “темна тканина”) < фр. ст. *brunet*, пзн. лат. *brunetum* “фарбоване сукно”, *brunaticus* “темний, чорнуватий, смагливий” [12, Т. 1, с. 267; пор.: 43, Т. 1, с. 44–45; 39, с. 42; 41, с. 70]. На думку Л. Гумецької, назва кольору *брунатный* могла бути запозичена з німецької мови за посередництвом старочеської та старопольської мов, а Д. Шелудько припускає, що лексема *брунатънь* “не є давнім словом” [37, с. 23]. У староукраїнських писемних джерелах прикметник *брунатный* як назва кольору був частовживаним: “А губка даль шюбу свою куничюю дорогимъ сукномъ брунатънымъ пошита пани ханъци” [82], “пограбили делюру брунатную, фалендышовую, зеленымъ киромъ подшитую” [62, с. 357], “Газучка ѿ(т)ласовая бурнатная” [79, Т. 1, с. 219], “тые бояре в одном саянику бурнатном привезли мене” [64, с. 136], “Соянъ мой табину бурнатного” [47, с. 77], “з скуръ боргатной фарбы” [98, 103 зв.]. Зауважимо, що Є. Тимченко подає лексему *брунатный* як номен також і “синього кольору”: “Завѣсы модрои барвы брунатной” [33, с. 144], а це переконує в тому, що у староукраїнський період тривав ще процес семантичного унормування цього запозичення. На сучасному етапі розвитку мови аналізована лексема належить до активного фонду української мови і вступає в синонімічні зв'язки з лексемою *брунатний* [27, Т. 1, с. 241].

Лексема *карый* (*карий, карий*) “чорний, темний”, “темно-гнідий”, “темно-коричневий” запозичена з тюркських мов (булг. **kaγ*, тур. *kara* “чорний”) [12, Т. 2, с. 391; 35, Т. 2, с. 199; 11, Т. 1, с. 71; 24, Т. 1, с. 298; 43, Т. 2, с. 91]. “Більшість випадків уживання слова *карый* – це назви мастей, як правило, коней, рідше – бобрів” [36, с. 141]: “за убивство чорного бобра четьре копи, за карого – две копи” [33, с. 108], “вкрали у Васка коня карого” [59, с. 229]. “Пам'ятки XVIII ст. фіксують часте використання цього прикметника для номінації кольору очей” [36, с. 142]. У сучасній українській мові аналізоване слово має значення “темно-брунатний (про очі)”, “гнідий (про масть коней)” [27, Т. 4, с. 105].

Лексема *каштановый* < *каштан* < через польське (*kasztan*) і чеське (*kaštan*) посередництво запозичена з німецької мови (нім. *Kastanie* < нім. заст. *Kastáne* < лат. *castanea* < гр. *κάστανον* “т.с.” < із мов Малої Азії) [12, Т. 2, с. 411–412; 35, Т. 2, с. 215; 18, с. 10; 43, Т. 2, с. 97–98; 41, с. 245]. У староукраїнській мові лексема фіксується спорадично: “якои фарбы потребуєшь: половиой

попели(с)тои жо(л)тои, каштанової червоної шарла(т)ної фіа(л)кової?” [82]. Для номінації масті коней найчастіше використовували фонетичний варіант *каштановатый, коштановатый* [28, Вип. 14, с. 69]: “По(д) ты(м) пахо(л)ко(м) ко(н) ка(ш)тановаты(и) лысы(и)” [72, с. 142], “уходечи... зложили... у Олешка: клячу каштановатую” [59, с. 228], “загравиль... коня коштановатого ездного” [89]. Для номінації “каштанового” кольору волосся використовувався композит *зрумљночорный* [28, Вип. 12, с. 189]: “...ω(т) барвы зроумљна чорной, где и дне(с) зовемо роусы влосы” [83, 47 зв.]. У сучасній українській літературній мові лексема *каштановий* входить до активного фонду і номінує “брунатний; який має колір каштана” [27, Т. 4, с. 126].

Лексема *кофейный* < через російське посередництво (кофейный) запозичена з голландської мови (koffie “кава”) [12, Т. 3, с. 62]. Уперше вона фіксується в пам’ятці 1732 р.: “Писальть купить тясеми на репсь чорной или темнокофейной аршинъ 16” [74, Т. 3, с. 162–163] або “матерія кофейная” [95, с. 52]. У сучасній українській мові ця лексема використовується для номінації “темно-брунатного” кольору [27, Т. 4, с. 312].

“Спеціальні найменування для фіолетового кольору в усіх слов’янських [...] мовах з’явилися найпізніше” [36, с. 152]. До мікросистеми назв фіолетового кольору належать слова *фіалковий, фїолетовый*. Наприклад: “якои фарбы потребуешь: половой попели(с)тои жо(л)тои, каштанової червоної шарла(т)ної фіа(л)кової?” [82]. Лексема *фіалковий* < фіалка < через польське посередництво (fiątek, fiołek) запозичена з німецької мови (свн. viol(e), двн. viola “фіалка”) < лат. viola “тс.” < походить з якоїсь давньої середземноморської мови [12, Т. 6, с. 93; 43, Т. 1, с. 229; 39, с. 122; 41, с. 142; 35, Т. 4, с. 192]. Зауважимо, що у старопольській мові лексема fioletowy фіксується з XVI ст. як відносний прикметник, а лексема fiołkowy – з XVII ст. на позначення кольору [42, с. 33]. У цей же час прикметник *фіалковий* виринає в мовний простір старобілоруської мови [36, с. 153] як назва кольору одягу. Староукраїнські писемні пам’ятки документують цю лексему з XVI ст. як відносний прикметник: “фіа(л)кова трава” [101, 194 зв.]. Зауважимо, що як назва кольору лексема *фіалковий* починає активно вживатися з XVIII ст.: “пошивъ фиалковую гусарку”, “канак ... на фиалковой стонжцѣ завѣшениій”, “есть камення... фиалковое”, “цвѣтъ фиалковій” [82], “кунтушь фиалкови(и)” [73, с. 141]. “Сучасна форма *фіолетовий* у староукраїнських пам’ятках не виявлена, вона запозичена в новий період з російської мови і переважає за вживаністю давніший варіант *фіалковий*” [36, с. 155].

Підсумовуючи, хотілося б зауважити, що: 1) хронологія фіксації назв кольорів у староукраїнських пам’ятках засвідчує їх активну появу в XVI-XVII ст.; 2) за частотою вживання на позначення кольорової гами вирізняються староукраїнські ділові писемні пам’ятки, в яких автори прагнули якнайточніше вказати забарвлення предмета, його відтінки, описати колористику мастей викраденої чи знищеної худоби. Особливості стилю конфесійної літератури спонукали вживання “високої” лексики, часто запозиченої (*багрянний, пурпуровий, шарлатний*); 3) кожна група кольорів зазнавала різних змін: перерозподіл між ядром і периферією, якісна і кількісна еволюція мікросистем; 4) домінантні назви кольорів мали високу функціональність; давні мотивовані назви виявили себе самодостатніми і не потребували додаткового контексту (*рожевий, вишневий*); новоутворені периферійні назви часто вживалися з допоміжними лексемами *колір, барва*, підкреслюючи приналежність прикметника до колористичної лексики; 5) переважна більшість лексем праслов’янського походження (*воднистий, чорний, вороний, сѣрый, мышастый, плеснивий, шпакватый, попелястый, димчатый, димноватый, черчатый, черлений, червлений, багрянний, багровий, багорь, рудый, кривавый, борщевый, вишневий, маковий, синий, голубий, жовтий, русый, половий, восковий, соловий, грушковий, зелений, травястий, кропивный, коричневий, тисавый, гнѣдый, горчичковатъ, глинястий, смаглеватый*). Запозичена лексика вживалася на позначення масті худоби, кольору тканин чи одягу, а також оздоблювальних елементів. Серед запозичень кількісно переважають полонізми (*дикавий, шарый, вилчастый, сѣбний, дряпый, рожевий, модрый, золотистый*)

та германізми (*шарлатный, брунатный, пурпуровый, каштановый, калѣсь, буришиновий, гришипановий*). Серед назв на позначення колористичної гами фіксуються в пам'ятках староукраїнської мови також запозичення з латинської (*коралный, бураковий, блакитный, гранатовый, фиалковый*), італійської (*помаранчовый*), голландської (*кофейный*), арабської (*кармазиновий, лазуровый*), турецької (*карый*), грецької (*ігнациктовий, василковий*) мов. Дискусійною залишається і донині етимологія лексеми *бурый*: її визначають як румунське, латинське чи турецьке запозичення; б) значна частина колористичної лексики активно функціонує в сучасній українській мові, однак є група лексем, які на сьогодні як номени відповідних кольорів утрачені (*ігнациктовий, гришипановий, калѣсь, горчычковать, дзикавий, вилчастый, дроятый, модрый, воднистый, плеснивый, черчатый, борцевый, соловый, грушковый, травястый, кропивный*) або маркуються як діалектні (*бураковий, тисавий, черлений, гранатовый* > відбулася зміна семи “темно-синій” на “темно-червиний”) чи застарілі (*шарлатный*). Зауважимо, що процес творення колористичної лексики і досі триває.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахилина Н. Б. История цветообозначений в русском языке : автореф. дисс. ... доктора филол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык” / Н. Б. Бахилина. – М., 1976. – 44 с.
2. Бахилина Н. Б. История цветообозначений в русском языке / Наталья Борисовна Бахилина. – М. : Наука, 1975. – 288 с.
3. Бахилина Н. Б. Из истории названий красного цвета в русском языке / Н. Б. Бахилина // Вопросы исторической лексикологии и лексикографии восточнославянских языков. – М. : Наука, 1974. – С. 251–258.
4. Булыка А. М. Даўныя запазычанні беларускай мовы / Аляксандр Мікалаевіч Булыка. – Мн. : Навука і тэхніка, 1972. – 384 с.
5. Горобець В. І. З історії назв кольорів в українській мові / В. І. Горобець // Культура слова. – К. : Інститут української мови НАН України, 1977. – Вип. 12. – С. 56–65.
6. Горяев Н. В. Сравнительный этимологический словарь русского языка / Николай Васильевич Горяев. – Тифлис : Типография Канцелярии главноначальствующего гражд. частью на Кавказе, 1896. – 652 с.
7. Дзівак О. М. З історії назв кольорів / О. М. Дзівак // Українська мова і література в школі. – К. : Наукова думка, 1973. – № 9. – С. 81–84.
8. Дзівак О. Н. Лексика на обозначение цвета в современном украинском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.02. “Украинский язык” / О. Н. Дзівак. – К., 1974. – 34 с.
9. Дзівак О. М. Похідні назви кольорів в українській мові / О. М. Дзівак // Дослідження з фонетики, граматики, лексики і фразеології української мови. – 1975. – С. 112–127.
10. Дзівак О. М. Про систему назв кольорів у сучасній українській літературній мові // Українське мовознавство. – 1975. – Вип. 3. – С. 23–25.
11. Этимологический словарь русского языка / [под ред. Н. М. Шанского]. – М. : Изд-во МГУ, 1965. – Т. 1. – Вып. 2. – 271 с.
12. Етимологічний словник української мови : у 7-ми т. / [гол. ред. О. С. Мельничука]. – К. : Наукова думка, 1982. – Т. 1. – 631 с.; 1985. – Т. 2. – 570 с.; 1989 – Т. 3. – 549 с.; 2003. – Т. 4. – 653 с.; 2006. – Т. 5. – 703 с.; 2012. – Т. 6. – 566 с.
13. Кириченко А. Г. До семантичної характеристики назв кольорів у східнослов'янських мовах / А. Г. Кириченко // Питання українського мовознавства. – 1960. – Кн. 4. – С. 127–136.
14. Кириченко А. Г. Структурно-семантичні типи назв кольорів у східнослов'янських мовах / А. Г. Кириченко // Доповіді та повідомлення Львівського університету. – 1995. – Вип. VI. – Ч. 1. – С. 111–115.

34. Уфимцева А. А. Лексическое значение. Принцип семиологического описания лексики / Анна Анфилофьевна Уфимцева ; [отв. ред. Ю. С. Степанов]. – М. : Наука, 1986. – 239 с.
35. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / Макс Фасмер ; [пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева]. – М. : Прогресс, 1964. – Т. 1. – 562 с. ; 1967. – Т. 2. – 671 с. ; 1971. – Т. 3. – 827 с. ; 1973. – Т. 4. – 855 с.
36. Чікало М. Назви кольорів у пам'ятках української мови XIV–XVIII ст. / Марія Чікало. – Львів, 1994. – 210 с.
37. Шелудько Д. Німецькі елементи в українській мові / Д. Шелудько // Збірник комісії для дослідження історії української мови. – К. : ВУАН, 1931. – С. 37–64.
38. Яворницький Д. І. Словник української мови / Дмитро Іванович Яворницький. – Катеринослав : Видання вид-ва “Слово”, 1920. – Т. 1. – 412 с.
39. Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego / Aleksander Brückner. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1957. – 805 s.
40. Linde S. Słownik języka polskiego / Samuel Bogumił Linde. – Lwów : Nakl. wyd. Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1854–1860. – Т. I–VI.
41. Machek V. Etymologický slovník jazyka českého a slovenského / Václav Machek. – Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1957. – 627 s.
42. Siekierska K. Barwy staropolskiej przyrody / K. Siekierska // Studia historycznojęzykowe i dialektologiczne. – 1992. – S. 19–42.
43. Sławski F. Słownik etymologiczny języka polskiego / Franciszek Sławski. – Kraków : Nakładem Towarzystwa miłośników języka polskiego, 1952. – Т. 1 : A-Czar. – 112 s. ; 1953. – Т. 2 : Czara-Fąfel. – S. 113–224.
44. Słownik języka polskiego / [pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego]. – Warszawa : Nakł. prenumeratów i Kasy im. Mianowskiego, 1900–1927. – Т. I–VIII.
45. Słownik prasłowiański / [pod red. F. Sławskiego]. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk : PAN. – Т. 1–3. – 1974–1979.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

46. Акты Бориспольского мейского уряда 1612–1699 гг. – К. : Киевская Старина, 1892. – 112 с.
47. Акты, относящиеся к истории южной и западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. – СПб. : Тип. Праца, 1863. – Т. 1. – 301 с.
48. Акты, относящиеся к истории южной и западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. – СПб. : Тип. Праца, 1865. – Т. 2. – 207 с.
49. Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 pp.) / [підгот. до вид. Бойчук М. К.]. – К. : Наукова думка, 1965. – 191 с.
50. Актовые книги Полтавского городского уряда XVII в. – Чернигов, 1912. – Т. 1 : Справи поточні 1664–1671 pp. – 216 с. ; 1913. – Т. 2 : Справи вечисті 1664–1671 pp. – 115 с. ; 1914. – Т. 3 : Справи вечисті 1672–1680 pp. – 124 с.
51. Антирисис или апология против Христофора Филалета // Памятники полемической литературы в Западной Руси. – СПб. : Сенатская тип., 1903. – Кн. 3. – С. 477–982.
52. Артикули або закони Великого князівства Литовського (2-й Литовський статут Почаївського або Волинського списку). – Б. м. н., 1566. – Зберігається у Відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки АН України. – Шифр О/Н-15. – л. 38.
53. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском Военном, Подольском и Волинском генерал-губернаторе. – К., 1859. – Ч. 1. – Т. 1 : Акты, относящиеся к истории православной церкви Юго-Западной России (1481–1596 гг.). – 641 с.

54. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском Военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – К., 1883. – Ч. 1. – Т. 6 : Акты о церковно-религиозных отношениях в Юго-Западной Руси (1372–1648 гг.). – 1120 с.
55. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском Военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – К., 1887. – Ч. 1. Т. 7 : Памятники литературной полемики православных южнорусов с латино-униатами (XVI–XVII ст.). – 818 с.
56. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском Военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – К., 1904. – Ч. 1. – Т. 10 : Акты, относящиеся к истории православной церкви в Галиции (1423–1714 гг.) и извлеченные из львовских архивов. – 995 с.
57. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском Военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – К., 1904. – Ч. 1. – Т. 11 : Акты, относящиеся к истории Львовского ставропигиального братства (1599–1702 гг.). – 930 с.
58. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском Военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – К., 1904. – Ч. 1. – Т. 12 : Акты, относящиеся к истории Львовского ставропигиального братства (1586–1881 гг.). – 871 с.
59. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском Военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – К., 1863. – Ч. 3. – Т. 1 : Акты о казаках (1500–1648 гг.). – 553 с.
60. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском Военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – К., 1876. – Ч. 3. – Т. 3 : Акты о гайдамаках (1700–1768 гг.). – 1025 с.
61. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском Военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – К., 1914. – Ч. 3. – Т. 4 : Акты, относящиеся к эпохе Богдана Хмельницкого. – 1090 с.
62. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском Военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – К., 1876. – Ч. 6. – Т. 1 : Акты об экономических и юридических отношениях крестьян в Юго-Западной России в XVI–XVIII ст. (1498–1795 гг.). – 793 с.
63. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском Военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – К., 1886. – Ч. 7. – Т. 1 : Акты о заселении Юго-Западной России (1386–1700 гг.). – 744 с.
64. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском Военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – К., 1909. – Ч. 8. – Т. 3 : Акты о брачном праве и семейном быте в Юго-Западной Руси в XVI–XVII вв. – 858 с.
65. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском Военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – К., 1911. – Ч. 8. – Т. 6 : Акты о землевладении в Юго-Западной России в XV–XVIII вв. – 620 с.
66. Archiwum książąt Lubartowiczow Sanguszkow w Sławucie. – Lwow, 1910. – Т. VII. (1554–1572).
67. Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси. – Вильна, 1867–1890. – Т. 1–11.

68. Беринда П. Лексикон словенороський / Памво Беринда ; [підгот. тексту і вст. стаття В. В. Німчука]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 272 с.
69. Бытовая малорусская обстановка въ документахъ XVII–XVIII вв. // Український Археографічний збірник. – Т. I. – К., 1926. – С. 57–161.
70. Вирши Ером. Климентия Зиновиева сына (кінець XVII – початок XVIII ст.). // Пам'ятки української мови і літератури. – Львів, 1912. – Т. 7. – С. 1–215.
71. Голубев С. Т. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники (Опыт исторического исследования) / Степан Тимофеевич Голубев. – К., 1883. – Т. 1. ; 1898. – Т. 2.
72. Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. / [підгот. до вид. В. В. Німчук, В. М. Русанівський, К. С. Симонова, В. Ю. Франчук, Т. К. Черторизька]. – К. : Наукова думка, 1981. – 315 с.
73. Ділова і народнорозмовна мова XVIII ст. : Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України / [підгот. до вид. В. А. Передрієнко]. – К. : Наукова думка, 1976. – 416 с.
74. Дневник генерального подскарбия Якова Марковича. – К. : Киевская Старина, 1893. – Ч. I : 1718–1725. – 329 с. ; Ч. IV : 1735–1740. – 348 с.
75. Дневник генерального хорунжего Николая Ханенко (1727–1753). – К. : Киевская Старина, 1884. – 524 с.
76. Документи Львівського Ставропігійського братства : рукопис кін. XVI – сер. XVII ст. – Зберігається у Львівському державному історичному архіві, ф. 129, оп. 1.
77. Еводія albo сладковонный дойзрѣлыхъ въ молодомъ вѣкоу... дѣховны(х) цногъ запах // Записки наукового товариства імені Шевченка. – 1896. – Т. 12. – № 2. – С. 23–32.
78. Елегія з приводу татарських набігів на Україну (1648) // Перетц В. Н. Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI–XVIII веков / Владимир Николаевич Перетц. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1926. – С. 152–153.
79. Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Волыне // Акты, изданные Временной Комиссией, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – К., 1849. – Т. I–II.
80. Зизаній Л. Лексис / Лаврентій Зизаній ; [підгот. тексту і вступ. ст. В. В. Німчука]. – К. : Наукова думка, 1964. – 259 с.
81. Інвентар сиріч порядное описаня вещей обрѣтающихся в скарбці церковном при храмі Успенія ... пречистої приснодѣви Марїї ... описаний Костянтином Медзапетою. – Львів, 1637. – Зберігається у Рукописному відділі ЛНБ АН України, ф. 5, 2170, I, арк. I–80.
82. Картотека до Словника української мови XVI – першої половини XVII ст. – Зберігається у відділі української мови в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України у Львові.
83. Книга глаголемаа кроникъ, сиречь собраніе шт многихъ лѣтописецъ. – Сер. XVII ст. – 63 зв.
84. Книга Гродская Луцкая. Рукопис Центрального государственного исторического архива в Киеве. – 1624. – 1060 л.
85. Лѣкарство на оспалый оумысль чоловѣчій... – Острог, 1607.
86. Лѣтопись событий в Юго-Западной России в XVII в. Составил Самуил Величко, бывший канцелярист Войска Запорожского, 1720. – К. : Лито-типогр. заведение Вильнера, 1864. – Т. 4. – 407 с.
87. Лист Іпатія Потія до князя Костянтина Острозького // Русская историческая библиотека. – Пг., 1903. – Кн. 3. – Т. XIX : Памятники полемической литературы в Западной Руси. – С. 983–1033.
88. Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст. – К. : Наукова думка, 1986. – 219 с.
89. Львівська наукова бібліотека імені Василя Стефаника у м. Львові: 5, II 4060
90. Памятники, изданные Киевской комиссией для разбора древних актов. – К. : Типография императорского университета Св. Владимира, 1897. – Т. 2. – 785 с.

91. Пересопницьке євангеліє 1556–1561 рр. – Зберігається в ЦНБ АН України. – Шифр № 15512.
92. Поучения на євангеліє по Няговському списку 1758 г. // Матеріали для історії Угорської руси. Памятники церковно-религійної життя угро-руссів XVI-XVIII вв. / [изд. А. Петровым]. – СПб., 1921. – Вып. VII. – 256 с.
93. Проф. Хв. Тітов. Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI–XVII вв. : Всезбірка передмов до українських стародруків. – К. : Друкарня Української Академії Наук, 1924. – 546 с.
94. Разновидности марципаннъ и ганусковой горѣлки. Рукопис середини XVIII в. // Київська Старина. – 1883. – Т. VII. – С. 637–652.
95. Реєстр церковного майна Софійської ризниці, 1742–1752 рр. – Рукопис ЦНБ АН УРСР. – Шифр № I. 2444.
96. Русско-еврейский архив : Документы и материалы для истории евреев в России / [собр. и изд. С. А. Бершадский]. – СПб. : Общество распротр. просвещ. между евреями в России, 1882. – Т. 2 : Документы и регесты к истории литовских евреев (1550–1569). – 259 с.
97. Розмова (Рукописна українська пам'ятка кінця XVI ст.). – Зберігається в Паризькій національній бібліотеці. – Шифр SL n07 ; № 2. 290.
98. Рукописний хронограф : Кроника си єсть лѣтописецъ изъ розныхъ многихъ кроникаровъ діалектомъ рускимъ написана до 1656 лѣта чрезъ много лѣтъ дописана 1771.
99. Славинецький Є. Лексикон латинський / Є. Славинецький // “Лексикон словено-латинський” Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / [підгот. до вид. В. В. Німчука]. – К. : Наукова думка, 1973. – 541 с.
100. Торгівля на Україні XVI – середина XVII століття. Волинь і Наддніпрянщина / [підгот. до вид. Кравченко В. М., Яковенко Н. М.]. – К. : Наукова думка, 1990. – 405 с.
101. Травник – лікарський порадник XVI ст. – Зберігається у ЦНБ Харківського університету. – Шифр 1-2. 121159/с.
102. УЄ № 31 – Учительне євангеліє № 31. – Зберігається у рукописному відділі ЛНБ АН України, ф. 77, № 31.
103. УЄ № 29519 – Учительне євангеліє. З території Бойківщини XVI ст. – Зберігається у фондах Львівського національного музею. – Шифр Рк 29519 (4231).
104. Четья Мінея 1489 р. – Зберігається в ЦНБ АН України. – Шифр ДА/415 л.
105. Чтения в историческом обществе Нестора Литописца. – К. : Въ Университетская типографіи, 1894. – Кн. VIII. – 341 с.

*Дата надходження до редакції
24.01.2013*